



# VAN PROFIJTIGAARD TOT VREKGIERIGE PEZENWEVER

Magda Devos

## Ter inleiding

Dialecten zijn schatkamers van beeldrijke woorden en uitdrukkingen voor toestanden en verschijnselen uit de dagdagelijkse werkelijkheid. Dat is niet alleen de overtuiging van eenieder die zijn streektaal waardeert en koestert als een kostbaar goed, het is ook een wetenschappelijk vaststaand feit, dat ontelbare keren door dialectologen is belicht vanuit de meest verschillende invalshoeken. Dialecten zijn natuurlijke talen die spontaan evolueren in het mondelinge gebruik; de taalcreativiteit heeft er de vrije loop, aangezien ze niet gehinderd wordt door van bovenaf opgelegde normen of voorschriften. Van die creativiteit getuigt niet alleen de grote hoeveelheid vaak originele uitdrukkingsmiddelen waaruit een dialectspreker kan putten om de dingen uit zijn leefwereld met precisie te benoemen, maar ook de grote diversiteit aan benoemingsstrategieën, m.a.w. de vele verschillende manieren waarop in de volkstaal te werk wordt gegaan om verschijnselen uit de werkelijkheid onder woorden te brengen.

## I. Volkse namen voor karaktertypes

Een domein waar we de zojuist genoemde eigenschappen van dialectische naamgeving op treffende wijze geïllustreerd vinden, is de woordenschat in verband met het menselijk karakter. Zowel voor de aantrekkelijke als de minder fraaie kanten van iemands inborst beschikt het dialect over een uit-

gebreid en gevarieerd arsenaal aan uitdrukkingsmiddelen, waarbij telkens weer opvalt op hoeveel verschillende manieren één bepaald karakterkenmerk of karaktertype onder woorden gebracht kan worden. Zo'n opmerkelijke variatie is typisch voor alle naamgeving waarbij emoties van de taalgebruiker een rol spelen. Karaktereigenschappen en daaruit voortvloeiend gedrag van mensen, zeker van mensen uit de eigen omgeving, laten de waarnemer niet koud, ze roepen allerlei gevoelens op, gaande van bewondering en sympathie tot wantrouwen, minachting en afschuw. Het typeren van de medemens naar innerlijke hoedanigheden gebeurt dan ook lang niet altijd in nuchtere, objectieve bewoordingen.

In heel wat situaties wordt bewust gegrepen naar gekleurde taalmiddelen, die de spreker de mogelijkheid bieden zijn appreciatie of afkeuring voor de drager van het bewuste kenmerk krachtig te ventileren. Bijvoorbeeld, iemand die veel voor anderen over heeft, kun je vrij zakelijk omschrijven als *goedhartig* of *iemand met een goed hart*, maar je kunt ook sterkere formuleringen in de mond nemen, b.v. *hij / zij is een echte engel*, *hij / zij heeft een hart van koekenbrood*, enz. De keuze voor zo'n gekleurde uitdrukking heeft weinig uitstaans met de objectieve aard van het benoemde: iemand "met een hart van koekenbrood" hoeft in werkelijkheid niet bepaald goedhartiger te zijn dan iemand "met een goed hart" zonder meer. Alleen zet het beeld van het koekenbrood met zijn positieve connotaties



de appreciatie van de taalgebruiker wat meer in de verf.

Wie de volkse naamgeving voor karaktertypes wat nader gaat bestuderen, komt spoedig tot de bevinding dat de woordvoorraad omvangrijker en gevarieerder is bij negatieve eigenschappen dan bij positieve. De verklaring daarvoor is gemakkelijk te vinden. Mensen zijn nu eenmaal veel vlugger geneigd andermans gebreken te bekritisieren dan waardering op te brengen voor zijn kwaliteiten. Wie behept is met een slecht karakter, gedraagt zich op een manier die strijdig is met de sociale gedragscode, wat een bedreiging vormt voor de goede gang van zaken in de samenleving en daarom streng wordt afgestraft. Gunstige eigenschappen daarentegen worden vaak als niet meer dan normaal beschouwd: ze passen in het beeld van wat hoort.

Niet alleen vallen ergerlijke karaktertrekken sterker in het oog dan menselijke kwaliteiten, ook blijken ergernis en soortgelijke anti-gevoelens het taalscheppend vermogen krachtiger te stimuleren dan emotionele reacties in de positieve sfeer. Als het erop aan komt anderen verbaal te portretteren naar hun tekortkomingen, worden in de volkstaal alle registers opengetrokken, tot in het vulgaire toe. In wat volgt wil ik daarvan een illustratie geven aan de hand van een reeks Oost-Vlaamse woorden en uitdrukkingen voor één karaktertype met een uitgesproken ongunstige reputatie: de gierigaard. Dit onderwerp past

uitstekend in het thema "smaad", want heel wat benamingen en omschrijvingen die we ten tonele zullen voeren, worden niet alleen gebruikt om een gierig persoon als zodanig te karakteriseren, b.v. *Hendrik is een vrekierige pezenwever*, ze kunnen hem ook als belediging in het gezicht worden geslingerd: "*o gij vrekierige pezenwever dat ge daar staat !*" We zullen nagaan hoezeer de brede waaier aan mogelijkheden waar Oost-Vlamingen gebruik van maken om iemand als een gierig mens te typeren, drijft op de gevoelens die de gierigaard bij anderen losmaakt. Die gevoelens beïnvloeden zowel de mentale **voorstelling** die de taalgebruiker zich van de gierigaard maakt, het concept dus, als de **taalmiddelen** die men kiest om over een gierig iemand te spreken of om de gierigaard zelf voor de voeten te werpen.

Mijn gegevens haal ik uit een schriftelijke enquête van het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD)*, een project dat aan de Gentse universiteit wordt gerealiseerd en tot doel heeft de traditionele Vlaamse woordenschat op te tekenen en systematisch, d.w.z. per onderwerp, in afleveringen te publiceren. De door mij gebruikte vragenlijst brengt materiaal aan voor een toekomstige aflevering van het woordenboek over de eigenschappen van het menselijk karakter. Uit de antwoorden van de informanten op de vragen over het thema 'gierigheid' heb ik voor dit artikel een ruime keuze gemaakt van woorden, omschrijvingen en uitdrukkingen die illustratief



zijn voor de volkse benoemingswijzen en de veelkleurigheid van de volkse verwoording. Het is dus niet de bedoeling om het hele Oost-Vlaamse woordveld i.v.m. gierigheid tot in de bijzonderheden uit te spitten. Zoiets is trouwens vooralsnog niet mogelijk, want een eerste schriftelijke rondvraag zoals de genoemde WVD-enquête brengt slechts een gedeelte aan het licht van wat in de dialecten werkelijk gezegd wordt of gezegd kan worden. Wie in z'n eentje een vragenlijst invult over verschijnenselen die in het dialect op tal van manieren tot uitdrukking gebracht kunnen worden, heeft zelden al die mogelijkheden paraat voor de geest; hij zal misschien spontaan twee of drie verschillende wendingen opschrijven, terwijl er in werkelijkheid wel tien bestaan. Bovendien zijn de invullers vaak te beschroomd om platte of vulgaire uitdrukkingen aan het papier toe te vertrouwen. Om het volledige arsenaal op het spoor te komen, is mondelinge opvraging nodig, waarbij de onderzoeker met allerlei gerichte vragen de dialectkennis van de zegspersoon helpt te activeren. De meerwaarde van mondelinge verzameld materiaal blijkt overduidelijk wanneer we de gemiddelde oogst per WVD-correspondent vergelijken met de resultaten uit het veldwerk van studenten die een scriptie hebben gemaakt over hetzelfde thema. Zo verzamelde Joost Van Heesvelde voor zijn licentiaatsverhandeling *Conceptualisering en lexicalisering van karaktereigenschappen in een Vlaams dialect* (Univ. Gent 1988) in het Asseneeds

alleen al 18 uitdrukkingen voor een gierig persoon. Een vergelijkbare oogst valt ongetwijfeld ook elders te rapen, als men zoals Van Heesvelde meerdere zegslieden mondeling over het thema ondervraagt.

## II. Benoemingsstrategieën

### A. Concretisering

Het is een uit de dialectologische literatuur bekend gegeven dat de volkstaal veel minder dan de cultuurtaal over een woordenschat beschikt om abstracte begrippen uit te drukken. Daar behoren karaktereigenschappen toe, aangezien zij op zichzelf niet direct waarneembaar zijn, maar zich enkel manifesteren in het concrete gedrag van de persoon die ermee behept is. Voor die persoon zelf beschikken de meeste dialecten wel over een rechtstreekse term, van het type *gierigaard / gierige [vrouw]*, of sterker *vrek*, maar de rijkdom aan uitdrukkingen is vooral te danken aan de in de volkstaal heel courante neiging tot onrechtstreekse, concretiserende benoeming van abstracte inhouden. De taalkundige mechanismen om abstrahering te vermijden, omvatten zowel woordoverdracht (= hergebruik van bestaand taalmateriaal) als woordvorming (= vorming van nieuw taalmateriaal).

(1) **Metafoor** (woordoverdracht naar een nieuwe betekenis op grond van gelijkenis): de drager van het begripkenmerk 'gierig' wordt genoemd naar een tastbaar ding dat fysische kenmer-



ken heeft die op enigerlei wijze als vergelijkbaar met 'gierig' worden aangevoeld. Een voorbeeld is de in het materiaal aangetroffen benaming *pees*: een pees is een taai, niet te breken ding; wie gierig is, is mentaal "taai".

Een vergelijkbaar beeld gaat schuil achter *teers*. In de letterlijke zin slaat *teers* op een onderdeel van het gerei waarmee de boeren vroeger de lading op hun oogstwagens vastsjorden: het was de dikke, kloeke stok, die achter aan de wagen horizontaal boven de wagenboom werd bevestigd en waaromheen door middel van een draaiende stok het bindtouw zo strak mogelijk werd aangespannen om het voer op zijn plaats te houden. Hoe krachtig men dat touw ook aansnoerde, de teers mocht nooit buigen of breken.

**(2) Metonymie** (woordoverdracht naar een nieuwe betekenis op grond van naburigheid, m.a.w. men noemt of omschrijft een verschijnsel naar iets anders wat er onverbrekkelijk mee verbonden is): met een concretiserende omschrijving karakteriseert men de gierige persoon aan de hand van de dingen die hij doet of waar men hem toe in staat acht. Zo zijn in de Oost-Vlaamse volksmond wendingen bekend als *hij zou een kei 't vel afdoen / -stropen* of *hij zou zijn eigen stront ziften*, waarbij aan de hand van een sprekend, wat karikaturaal beeld geïllustreerd wordt hoe ver de vrekkingheid kan gaan. Evengoed metonymisch is het als die *kei* dan als aanduiding van de gierigaard zelf dienst gaat doen: *Louis is een echte kei*.

**(3) Woordvorming via beeldverdichting.** De volksfantasie die de gierigaard neigingen als de zopas geïllustreerde toedicht, heeft dan ook weinig moeite om bij de benaming voor de persoon dat beeld te gebruiken als basis voor de vorming van een zelfstandig naamwoord. Aansluitend bij het zopas geïllustreerde beeldcomplex kunnen we voorbeelden vermelden als *keibijter* of *strontzifter*, waarvan de semantische lading voor zichzelf spreekt.

### B. Expressivering

De gegeven voorbeelden laten zien dat de taalgebruiker in een emotioneel geladen woordveld als dat van 'het (slechte) karakter' de kracht van het expressieve woord en het sprekende beeld niet schuwt. Juist omdat men in de expressieve sfeer zit, is er een natuurlijke neiging om een woord meer om zijn plastische dan om zijn beschrijvende eigenschappen te kiezen. In het wat ruwere taalgebruik zal de afkeer voor de karaktereigenschap zich dan ook vertalen in woorden die ooit thuishoorden in de taboesfeer, zij het de anale, faecale of seksuele. Men werkt met elementen als *stront*, *afgaan*, *schijten*, *zeiken*, *zak*, maar ook *pees* en *teers*, die naast hun 'neutrale' gebruikscontext - *pees* voor 'streng, band of koord van taaie vezels' en daarvan vervaardigde voorwerpen, en *teers* voor 'dikke stok aan de wagenboom' - ook en soms in de eerste plaats op het geslachtsorgaan (van mannetjesdieren, maar ook van mensen) betrekking kunnen hebben. Die laatste gedachte staat helemaal op het voorplan bij de



afgeleide vorm *pezerik*, een woord dat in de concrete sfeer vrijwel altijd betrekking heeft op de roede van mannelijke dieren, vnl. de stier, het mannetjes-schaap of het varken, en daardoor tegelijk zinspeelt op het seksuele en het bestiale.

In zijn drang naar krachtiger en plastischer bewoordingen gaat de dialectspreker ook met graagte voortborduren op bestaande uitdrukkingen: hij bedenkt expressieve varianten, breidt via allerlei associaties het toepassingsbereik van bestaande wendingen uit, vermengt metaforen uit verschillende beeldcomplexen, versterkt het effect van een op zich al weinig vleiene term door er een opeenstapeling van denigrerende adjectieven aan vooraf te laten gaan, enz.. Daarbij laat hij zich vaak weinig gelegen aan de beschrijvende inhoud van het daarbij gebruikte taalmateriaal.

Soms zijn meerdere van die mechanismen tegelijk in het spel, zoals bij *vrek-gierige pezenwever*, waar een nieuw gevormd adjectief verbonden wordt met een zelfstandig naamwoord dat men via associatie uit een ander woordveld heeft gehaald. Door voorvoeging van het pejoratieve *vrek* wordt hier een soort overtreffende trap van *gierig* geschapen, een verwijzing naar gierigheid in zijn meest extreme en meest weerzinwekkende gedaante. Hoe men er ooit toe gekomen is een gierigaard *pezenwever* te noemen, valt niet met zekerheid te achterhalen, maar het is weinig waarschijnlijk dat daarbij zoals in het geval

van *strontzifter* bewust is gedacht aan een activiteit waarmee men de verstokte vrek meende te kunnen typeren, t.w. het weven van pezen. In een meer courante gebruikswijze immers duidt *pezenwever* een ander ongunstig karaktertype aan, nl. iemand die maalt om bijkomstigheden zonder te willen zien wat belangrijk is, de altijd mistevreden, nurkse vitter. Vanuit die verwante, negatief geladen betekenis leende het zich wellicht uitstekend om in het woordveld van de vrek-kigheid te worden binnengehaald als versterkende uitbreiding van het al bestaande *pees / peze*<sup>1</sup>.

Evenmin zie ik een homogeen beeldcomplex te verbinden met de wat vreemde wending: *hij zou met zijn gat vliegen vangen*. Op grond van de betekenissen die het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT XXI, 1896) hiervoor in Vlaanderen attesteert, nl. 'nutteloze dingen doen' en 'zich vergeefse moeite geven', ben ik geneigd te denken dat de uitdrukking net zoals *pezenwever* en *muggenzifter* primair werd toegepast op de beoefenaar van zinledige, beuzelachtige activiteiten, een type dat zich makkelijk laat associëren met de categorie der vrekken. Gierigheid wordt over één kam geschorren met hebzucht, en wie hebzuchtig is begeeft zich aan de meest onzinnige beuzelarijen, en zou desnoods dus *met zijn gat vliegen proberen te vangen* om toch maar zijn bezit te vergroten. Het is evenwel niet zeker dat men vanuit dit logische verband de uitdrukking op de vrek heeft overgedragen. Mogelijk



heeft de drang tot scabreusheid en expressiviteit het helemaal gehaald van de descriptieve doorzichtigheid.

Een courant mechanisme ter versterking is de opeenstapeling van denigrerende adjectieven, zoals in de uitdrukking *oude, vorte, gierige pinne* voor een vrekking vrouwmens.

Een subtiele variant van de expressiveringsstrategie bestaat erin dat men een krachtig effect beoogt door een understatement, zoals wanneer men een gepatenteerde vrek aanduidt als *een profijtgaard* of hem droogjes karakteriseert met de wendingen *hij is voor 't geld, hij weet / heeft ervan* (nl. van gierigheid). Verwant hiermee is het stijlmiddel waarbij men de gierigheid extra beklemtoont door ontkenning van het tegendeel: *hij zal ze niet wegsnijten, hij is geen wegsnijter, hij is geen geevaard*.

### III. Het beeld van de gierigaard: complex en diffuus

Het archetype van de gierigaard zoals dat b.v. uit sommige films of uit de romans van Dickens naar voren komt, is een duister figuur, liefst zo zwart mogelijk gekleed, die met een van ikzucht en achterdocht vertrokken gezicht geld en ander waardevoels naar zich toe graait, angstvallig ervoor wakend dat vooral niemand anders iets van die rijkdom in handen zou krijgen. Het is een asociaal menstype, dat de afkeuring en spotlust van zijn medemens opwekt.

Van de volkse voorstelling van de gierigaard kunnen we een soort profiel samenstellen op grond van de rijke waaier aan volkse benamingen en karakterisering. Die broderen meestal op twee min of meer onlosmakelijke eigenschappen die het wezen van de vrek uitmaken: het gaat om iemand die in de eerste plaats niet geneigd is tot geven, tot delen van zijn rijkdom, maar meestal gaat dat gepaard met inhaligheid, een ziekelijke begeerte naar uitbreiding van zijn rijkdom. Kort gezegd: de onweerstaanbare drang tot enerzijds vergaren, sparen en oppotten, en anderzijds niet (meer) loslaten. Deze obsessieve bekommernis met het opstapelen van geld en goed kan dan geassocieerd worden met een gebrek aan vermogen des ondersheids tussen essentie en bijkomstigheid, wat zoals eerder al aangegeven de vrek in het vaarwater brengt van een ander type, nl. de detailfanaat, d.w.z. de *muggenzifter* of *pezenwever*. Vandaar ook dat de benamingen voor deze verwante categorieën in de dialecten sterk door elkaar lopen, ook omdat de dialectspreker zelf niet altijd scherpe grenzen trekt tussen de verschillende types.

In de volgende paragraaf geven we een overzicht van hoe de verschillende aspecten in de volkse beeldvorming van de vrek leiden tot een uiteenlopend gamma aan benoemingsmotieven en karakteriseringswijzen, gekruid als die zijn door de neiging tot spot en verhevigde expressie. Alvorens toe te komen aan uitdrukkingen die op een of andere



specifieke trek van de gierige natuur zinspelen, bespreken we eerst enkele benamingen die minder een aspect als wel het geheel van het fenomeen proberen te vatten.

#### IV. Benoemingsmotieven

##### A. Globale aanduidingen

Het maximum aan abstractie bereikt de (volks)taal wellicht bij de adjectieven. Die bestaan in het Oost-Vlaams uiteraard ook voor de hier besproken eigenschap: *gierig* (overal), *vrekkig* (overal), *vroed* (in het westen). Die kunnen polyvalente versterkingsvormen krijgen van het type *dood-*, *aarts-*, *archi-*, en het materiaal geeft ook de merkwaardige verdubbeling *vrekgierig*. Van deze - al of niet versterkte - adjectieven kan nu een zelfstandige aanduiding voor de persoon worden afgeleid, zoals: *gierigaard*, *vrekgierigaard*, *aartsgierigaard*. Die kunnen dan naast het grondwoord (*geld*)*vrek* gaan staan.

Voortgaand op het materiaal blijkt de globale maar meer concretiserende aanduiding voor de vrek een belangrijke metaforische bron te vinden bij een aantal dieren die zich in de volkse opvatting op de een of andere wijze kenmerken door gretig, overdreven inhalig en zelfzuchtig gedrag, blijkens namen als: *beeste*, *peerdebeest*, *geldbeest*, *vreebeeste*, *beestigaard*, *beestenkop*, *gier*, *geldgier*, *aap*, *gierigen aap*, *ezel*, *wolf*, *geldhond*, *geldwolf* en het wat perifere

*draak*. Bij *oorebeeste* zit daarnaast waarschijnlijk ook het beeld van het nijpen voor als benoemingsmotief (zie verder). Die benamingen kunnen ten grondslag liggen aan adjectieven als *beestig*, en verder in de versterkingsvormen: *aap-*, *honde-*, *honds-*, *beeste-*, *hondebeestegierig*, met de daar weer van afgeleide substantieven: *hondegierigaard*, *aapgierigaard*. De associatie van vrekigheid met beestigheid dagzoomt ook in wendingen als *hij leeft gelijk de beesten*, *hij is beest*, *hij vergaat van beestigheid*, en de verbinding wordt expliciet gelegd in *'t is een die langs de gierigaard aangaat en langs de beestigheid afkomt*. Naast (categorieën van) dieren zijn er ook categorieën van mensen die in de met vooroordelen gekruide volksverbeelding met gierigheid geassocieerd worden, nl. de joden, de Schotten en de Hollanders. Ook het Oost-Vlaamse materiaal bleef van dit xenofobe trekje niet gevrijwaard, blijkens opgaven als *jood*, *geldjood*, *jood suus* (naar de anti-semitische nazi-propagandafilm "Jud Süß"), *smous* (uit het Duitse schimpwoord *Schmaus*, dat teruggaat op Hebreeuws *mösje* 'Mozes'), alsook *shot* en *hollander*.

Bij de benamingen voor de vrek komen behalve categorieën van dieren en mensen ook voorwerpen voor die bekend staan om hun taaiheid en weerbarstigheid, zoals het reeds vermelde *peze*, *pezerik*, *teers*, of om hun scherphheid, zoals *pinne* en *punt*. Wellicht metonymisch te interpreteren zijn benamingen als *kei*, *pelle*, *plote* (letterlijk o.a. scha-



venel waarvan de wol verwijderd is). Zoals we verderop zullen zien is in de volkse verbeelding de vrek immers ook medeïend met het vel van een kei of van dieren die een huid hebben zonder bruikbare begroeiing.

### 3. Deelaspect als benoemingsmotief

#### 1. Het aspect VERGAREN

Wordt sparen misschien vrij algemeen als een deugd gezien, niet als dat in overdreven mate gebeurt: benamingen die op dit aspect betrekking hebben zijn *op)potter*; *ponker* (een *ponk(e)* is in het Vlaams o.a. een spaarpot of een veilig verborgen hoeveelheid geld, en het werkwoord *ponken* is ervan afgeleid). Het inhalige komt meer naar voren in *trekker* (= die alles naar zich toe trekt) en *slikop*. In deze sfeer hoort ook *opzaker* thuis, afgeleid van *opzakken*, d.i. 'in zakken doen' (b.v. aardappelen opzakken met de aardappelrooimachine) of 'heimelijk in zijn zak steken', en verder *schreper* en *krabber*. Het resultaat is dat potten, trekken, opzakken, schrapen en krabben is de gevulde beurs, metonymisch overdraagbaar op de eigenaar ervan: *geldzak*, *geldbeurse*. Bij het *-zak*-woord is meegenomen dat dit ook met de seksuele sfeer te verbinden achtervoegsel voor mannen algemeen een negatieve bijklank heeft (*luiszak*, *vortzak*, e.d.), wat ook het geval is bij *trekzak*. In het vrouwelijk is dat een *trekkonte*.

Bij wijze van overdrijving kan men dat schraapzuchtige karakteriseren met

wendingen als *hij zou een kei 't vel afdoen / afstropen, hij zou ne puit 't vel afdoen*, waaruit spreekt dat de schraapzuchtige ook vergezochte dingen als bruikbaar of waardevol beschouwt, en zich inspant om het van het voorwerp of dier af te halen. Vermelden we ook nog het veel minder expressieve beeld van de kous dat opduikt in verband met 'vergaren' (*hij steekt ze in zijn kous, 't is allemaal voor de kous*), en dat wellicht ook doorspeelt in de speelse benaming voor een gierige vrouw: *Marie zeven kousen*.

#### 2. Het aspect VASTHOUDEN, NIET LOSLATEN

##### a. (De beurs) sluiten, toeknijpen

In de archetypische voorstelling van de gierigaard past het beeld van iemand die zijn beurs krampachtig gesloten houdt, de knip op de beurs houdt, die dus zijn geldbeurs toeknijpt. Woorden in deze sfeer zijn *knijper* en *nijper*. Om zijn klankexpressiviteit moeten we waarschijnlijk ook *nete* hier onderbrengen, een woord dat letterlijk slaat op het ei van de luis of vlo, maar bij uitbreiding ook op de luis / vlo zelf, dieren die hinderlijk bijten, en waarvan de naam meestal metaforisch wordt toegepast op hoogst onaangename personen (in de taalpraktijk vooral vrouwen) met hinderlijk gedrag. Als het echt over gierige vrouwen gaat, komen woorden als *tange* (algemeen gehanteerde beeldspraak voor onuitstaanbaar vrouwmens), maar vooral het explicietere *nijptange* of *trektange* van pas. Dat bij (*k*)nijpen het



woord *tang* opduikt, past in de homogeniteit van de beeldspraak, maar omdat *tang* ook al ruimer in de reeks van scheld- of smaadwoorden voor vrouwen figureert, komt dat nog eens extra goed uit om de aanduiding met negatieve gevoelswaarde te beladen. De expressieve waarde was hier wellicht belangrijker dan de descriptieve inhoud van het woord *nijptang* en een metaforisch daarvan afgeleid gebruik. Dat wordt indirect bevestigd doordat het materiaal ook *nijpkonte* geeft, met het element *konte* dat net als *tange* een vrij algemeen smaadwoord voor vrouwen is. Een algemene opmerking is in dit verband overigens dat de smaadwoorden voor gierige vrouwen veel minder specifiek zijn, en dat doorgaans uit het algemene, weinig vrouwvriendelijke scheldarsenaal wordt geput, vaak met een specificerende toevoeging: *pekelswijf, pekelteve; gierige teve, - prei(e), - mete, - konte, - heks*.

In de sfeer van het knijpen vinden we ook enkele wendingen die op hetzelfde beeld voortbouwen, zoals *hij nijpt zijn beurze toe*, waarmee de handeling waar men oorspronkelijk aan dacht, nog helemaal beschreven wordt. Daarnaast noteerden we echter veel vaker *hij (k)nijpt erop*, waar de beurs dus niet langer wordt genoemd. Die variant is dermate gemeengoed geworden, dat veel informanten niet meer weten waar het verwijswoord "erop" voor staat. Tot dezelfde sfeer van sluiten en knijpen, maar met extra expressiviteit, hoort ook nog de vulgaire variant *hij knijpt zijn hol toe*, die in hetzelfde beeldenveld thuis-

hoort dat ook leidde tot een wending als *steeg van afgaan* (letterlijk: 'geconstitueerd'), wat ook gezegd wordt voor iemand die slechts met grote moeite geld of goed uit handen geeft. Het 'vasthouden'-motief zit ten slotte ook verdisconteerd in *hij houdt dat zijn handen kraken*.

#### b. Op z'n bezit zitten

Een andere, wat minder krampachtige, manier voor de vrek om zijn bezit te beschermen is erop te gaan zitten, zoals een kip op haar eieren. Voorbeelden uit het Oost-Vlaamse materiaal: *hij zit op zijn geld / op zijn kluiten / op zijn portemonnee, op zijn zak*. Merk op dat het "ruwere" *zak* hier weer opduikt, in deze context mogelijk ook met een seksuele bijgedachte.

#### c. Neutraler

Naast de beeldrijke wendingen geeft het materiaal ook het neutralere *hij kan er niet van scheiden* en het moraliserende *hij gaat ze meepakken, hij peinst dat hij ze gaat meepakken*.

### 3. Het deelaspect ZELFS HET WAARDELOZE NIET LOSLATEN

#### a. Controle van wat naar buiten gaat

We zagen al dat de vrek in de volksverbeelding ook van keien (!) en kikkers het omhulsel af probeert te halen, want datgene waar een ander niets mee aan kan vangen, blijkt voor deze omnivoor nog steeds begerenswaardig. Nog sterker speelt dit motief aan de 'afstaan'-zijde. In dit domein geeft de volksver-



beelding de vrije loop aan haar gepreoccupeerdheid met de onderkant van het lichaam, de plaats immers waar de secretie gebeurt. Ten volle wordt dit beeld uitgespeeld als men van de vrek zegt dat hij *steeg van afgaan* is. Dat geeft ook een andere mogelijke lezing van het reeds genoemde *hij nijpt zijn beurze toe* (niet voor niets naast *hij knijpt zijn hol toe*) en misschien moet ook het benoemingsmotief voor het in het materiaal opduikende *kremper* in dit beeldcomplex van verkrampt vasthouden gesitueerd worden. Iets explicieter wordt het verband gelegd als men zegt *hij is te gierig dat hij schijt*.

Nu is secretie zo des mensen dat zelfs de stugge vrek er niet omheen kan, maar dan zijn er nog twee mogelijkheden: ofwel scheidt hij niets af dan het allerwaardelooste, of anders probeert hij zijn uitwerpselen nog een nuttige want voorafdelige bestemming te geven.

Het eerste wordt geïllustreerd in benamingen als *zemelenzeiker*, *pezenzeiker* en *azijnzeiker*, waarvan de eerste twee ontstaan kunnen zijn als faecalisch geïnspireerde variaties op resp. het eerder besproken *pezenwever* en het analoog gevormde *zemelenknoper*, dat we in ons materiaal niet attesteren als benaming voor de gierigaard maar wel voor de vitter of muggenzifter. *Azijnzeiker* moet wellicht als een meer algemene aanduiding voor onaangename, zure karakters bekeken worden, waarbij het misantropische aspect op de voorgrond staat, en dus bij uitbreiding ook van toe-

passing op de vrek. Hoe het meermaals vermelde *hullekenszeiker* geïnterpreteerd moet worden, is me niet zo meteen duidelijk.

Wat merkwaardig zijn de vermeldingen *geldschijter* en *profijtschijter*: letterlijk staan deze benamingen haaks op het beeld van de vrek die geen geld afstaat, en zich geen enkel voordeeltje laat ontglijpen, maar zoals al gezegd kan het expressieve soms de overhand krijgen op het descriptieve. De combinatie met *-schijter* leent zich nu eenmaal tot het smalende doel, en men kan het dan zo zien dat de persoon zó met geld en profijt gepreoccupeerd is (vandaar overigens ook *geld-*, *kluiten* en *duitenteller*) dat er op de duur niets anders meer uit komt.

Het tweede beeldcomplex is dat waarbij de vrek uit zijn eigen secretie nog enig gewin probeert te genereren door die in elk geval niet verloren te laten gaan (*Hij zal niet in 't veld schijten*) en vervolgens de zeef te hanteren : *hij zou zijn eigen stront ziften / teemsen* (*teems* is een ander O.-VI. woord voor 'zeef', cf. Frans *tamise*), *hij zou zijn eigen stront ziften en 't gruis verkopen, hij zou nog 't gruis verkopen*.

Ook hergebruik is een mogelijk te bewandelen weg: *hij zou zijn stront twee keer eten*. De persoon die zich aan dergelijke activiteiten begeeft, wordt dan ook met recht een *strontzifter* genoemd. Het zou wel eens kunnen dat ook de wat geheimzinnige opgave *sausenunder* in de sfeer moet worden gezocht van



excrementen met voedsel verbinden, maar zeker is dat niet.

Ook buiten de sfeer van het faecalische werkt het beeldcomplex door van vermijden en zo mogelijk recycleren van afvalproducten in het verbrandingsproces, getuige een benaming als *assenzifter*. De zorg van de vrek om ook hier het onderste uit de kan te halen, komt tot uiting in pittige zegswijzen als: *daar gaat alleen de rook door de schouw en hij wordt nog gezift, hij zou de rook ziften die door de schouw gaat, hij leidt de rook (weer) achteruit door de schouw, hij zou nog de rook uit de schouw opvangen, 't is maar de rook uit de kave die verloren gaat en hij zou er nog een zak over houden*.

#### **b. Fragmentering van kostbaarheden**

Eigenlijk zijn we met die laatste vormen van beeldspraak al terechtgekomen bij een ander, heel verwant motief, nl. dat van de persoon die zo ongaarne iets afstaat dat hij het desnoods in stukken zou bijten of klieven, wellicht met de illusie dat als hij het vaker kan uitgeven, hij er ook meer voor kan kopen. In de volksmond heet het dan: *hij zou een frank / een cens / een stuiver / een halve kluit in tweeën bijten*, en zelfs *hij zou een halve frank in zeven bijten*. Dit beeld is verdicht in het ook in het A.N. bekende *duitenkliever*, en verder in benamingen als: *halffrankskensbijter, centenkliever, kluitenkliever*. Als een keer de combinatie met *-bijter* ('bijten' is net als 'nijpen' een activiteit die het voorwerp bij de persoon houdt) ingang

gevonden heeft in associatie met de vrek, staat de weg open naar uitbreiding. De reeds in een ander verband opgedoken *kei* maakt hier weer zijn opwachting, en de slordigheid van de beeldspraak wordt gecompenseerd door de expressiviteit: *keibijter, kasseibijter, ijzerbijter*.

Verder noemen we: *krebbenbijter* (ook het woord voor de schijnheiligaard) en *krentenbijter*. Bij dat laatste is het beeld wellicht meer gemotiveerd vanuit de krent als klein voorwerp en vaster verbonden met gierigheid, getuige de productiviteit van het beeld waarin krenten voorkomen voor aanduiding van gierigaards en beuzelaars: *krenterig, krententeller, krentenkakker*. Ons materiaal geeft ook *krente* als aanduiding voor 'gierige vrouw'.

#### **4. Het deelaspect ALLES TE GELDE MAKEN**

Bij de beeldcomplexen rond 'niets loslaten, tenzij na een nieuwe selectie', wezen we op het motief van het hergebruiken (*Hij zou zijn stront twee keer eten*) en ook van het opnieuw te gelde maken (*hij zou zijn eigen stront ziften en 't gruis verkopen*). Hiermee is de cirkel rond en zijn we opnieuw bij een aspect van het 'vergaan' beland, nl. het vergaan van geld door al wat denkbaar is te verkopen, m.a.w. door overal *mun*t of *muink uit te slaan*. Zo iemand heet ook *muinkslager* of *gladzak*. Een veel brave-re variant die het materiaal vermeldde, was *hij zou zijn ziele verkopen*, waarbij het motief van het waardeloze verdwenen is, en nogmaals de totale onmogelijkheid



ijkheid van de vrek om echte van valse waarden, het essentiële van het bijkomstige te scheiden, in de verf wordt gezet.

## 7. Besluit

Uit de bespreking van het Oost-Vlaamse materiaal is hopelijk duidelijk geworden dat de volksverbeelding in het asociale gedrag van bepaalde mensentypes een sterke stimulans vindt om verbaal wraak te nemen, door in de benoeming of karakterisering een rijke beeldentaal te hanteren, met een zekere voorkeur voor de kracht en expressiviteit die uitgaat van beelden uit de taboesfeer. In een aantal gevallen haalt de zorg voor het plastische het van de louter descriptieve betekenis van de woorden en wendingen. Of de vrek zelf door dit smaadvocabulaire tot inkeer komt, valt echter sterk te betwijfelen.

## NOTEN

1. Blijft natuurlijk de vraag hoe *pezenwever* dan in het schimpwoordenarsenaal voor de vitter terecht is gekomen. In de Vlaamse weversterminologie komt het woord *pees / peze* voor in verschillende betekenissen; het is dus niet uitgesloten dat de samenstelling oorspronkelijk verband hield met een manier van weven. Middelnederlandse teksten spreken over "gepeesd" laken, waarmee ondeugdelijk laken wordt bedoeld. Van hieraf is het denkbaar dat een pezenwever iemand was die minderwaardig weefsel aflever-

de, of meer in het algemeen werk van slechte kwaliteit (vgl. WNT XII-2, 1462). Het woord hoeft echter niet per se iets werkelijks uit het weversbedrijf te hebben aangeduid. Als twee woorden tot hetzelfde gebruiksdomein behoren, kunnen zij elkaar gemakkelijk oproepen (vgl. kat en hond, regen en zonneshijn, hamer en aambeeld,...), en ook hier kan het gaan om een associatieve samenvoeging van *pees*, op te vatten in de ongunstige zin van 'taai, weerbarstig, onhandelbaar, waardeloos ding' met een werkwoord waarmee het in deze of een andere betekenis gelieerd was binnen de weversterminologie. Beladen met de door *pees* meegebrachte ongunstige bijklank, leverde de samenstelling een erg plastische concretisering op van de vitterige kniesoor: het is iemand die zich met zulke onzinnige dingen bezighoudt als het weven van pezen.